

Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi

Anthropocene, Posthumanism and a Historical Materialist Critique of the 'Ecological' Promise of International Relations Theory

Yelda ELCANDIRLI

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için

Yelda Elcandırılı, "Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 18, Sayı 71, 2021, s. 87-107, DOI: [10.33458/uidergisi.912034](https://doi.org/10.33458/uidergisi.912034)

Makaleye Erişim İçin: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.912034>

Makale Gönderim: 21 Haziran 2020

Son Düzeltme: 24 Ocak 2021

İnternet Yayım: 8 Nisan 2021

Basım Tarihi: 26 Ekim 2021

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler

E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi

Yelda ERÇANDIRLI

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karacaoğlan Yerleşkesi, Osmaniye

E-posta: yeldaercandirli@osmaniye.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-8803-5368

ÖZET

Bu makale, Uluslararası İlişkiler (UI) kuramının gündemine giderek yerleşen Antroposen tartışmalarının eleştirel analizine odaklanmakta ve Antroposen olarak tanımlanan çağda bir sosyal disiplin olarak UI'nin vaatlerini ve sorunlarını incelemektedir. Bu tartışmaların odak noktasını insan/doğa ikiliğini aşma çabası oluşturmaktadır. Posthümanistler, Antroposen çalışmalarını kavrama yüklenen anlamın insan-merkezciliği ve anaakım UI çalışmalarını yeniden ürettiği gerekçesiyle reddetmektedirler. Bu çalışma, söz konusu tartışmanın odağının insan-merkezcilik sorunsalından toplumun doğa ile değişen ilişkisine doğru evrilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ekolojik krizin ancak toplumsal yapılar ve bu yapıları ortaya çıkaran tarihsel-maddi ilişkiler çerçevesinde düşünüldüğü zaman anlaşılabilirliğini iddia etmektedir. Bu bakımdan makaledeki eleştiri ve yaklaşım, özellikle sosyal bilimlerde toplum-doğa ilişkisine yönetilen tarihsel materyalist analiz ile örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalosen, Ekolojik Kriz, İnsan-Merkezcilik, Toplum-Doğa İkiliği, Tarihsizlik

Anthropocene, Posthumanism and a Historical Materialist Critique of the 'Ecological' Promise of International Relations Theory

ABSTRACT

This study focuses on a critical analysis of the Anthropocene narratives that are increasingly occupying the center of the discussion in the International Relations (IR) theory and attempts to address the promises and problems of the IR as a social discipline in the age defined as the Anthropocene. The main point of these studies constitutes an effort to overcome the duality between human and nature. Posthumanists reject the Anthropocene studies on the grounds that the meaning attributed to the concept reproduces anthropocentrism and mainstream IR studies. The study argues that the focus of the discussions should be shifted from the problematic of anthropocentrism to the changing relationship between society and nature. Accordingly, it claims that ecological crisis can only be understood as it is considered within the framework of the social structures and historical material relations that constitute these structures. In this respect, the criticism and approach in the study coincides with the historical materialist analysis, directed especially onto the relationship between society and nature in the social sciences.

Keywords: Capitalocene, Ecological Crisis, Anthropocentrism, Society-Nature Duality, Ahistoricism

* Çalışmayı okuyan ve değerli katkılarını esirgemeyen Dr. Ali Yalçın Göymen ile Dr. Gökhan Demir'e, yapıcı eleştirileri ve yaklaşımlarından ötürü Uluslararası İlişkiler dergisinin editörlerine ve hakemlerine teşekkür ederim.

“Antroposen farklıdır. Dünyanın güneşin etrafında döndüğünü kavrayan Kopernik gibi bilimsel bir farkındalığın, insanların bilime bakışını temelden değiştirebileceği anlardan biridir. Bazı ders kitaplarını yeniden yazmaktan daha fazlası demektir. İnsanlar ve dünyaları arasındaki ilişkiyi yeni baştan düşünmek ve ona göre hareket etmek demektir.”¹

Giriş

Bu makale Uluslararası İlişkiler (UI) disiplinde Antroposen kavramı etrafında bir süredir devam eden tartışmaların eleştirisine odaklanmaktadır. İnsanlığın, biyosferi hızla kendi faaliyetleri ile radikal olarak değiştirdiği yeni bir jeolojik çağda -bilim insanları tarafından Antroposen olarak tanımlanan çağda- yaşadığına dair bilimsel tartışmalar hâlihazırda artmış durumdadır. 2000’li yıllarda Kimya alanında Nobel ödüllü ekolojist Paul J. Crutzen tarafından ortaya atılan ve ekolojist Will Steffen ve Jan Zalasiewicz tarafından geliştirilen Antroposen kavramı, yeryüzünün kendini yenileme kapasitesinin radikal bir şekilde azaldığı ve geri döndürülmesi çok zor bir sürece girdiğini açıklamak için kullanılmaktadır.² Birçok bilimsel araştırmaya göre, dünya yalnızca yükselen sıcaklık, değişen hava şartları, okyanusların su seviyesinin yükselmesi ve canlı çeşitliliğinin yok olması gibi ekolojik bir krizle değil; aynı zamanda kaya, su, atmosferin birbiri ile çeşitli düzlemlerde dönüşümlü olduğu yeryüzü sisteminin genelleşen bir krizi ile karşı karşıyadır.³ Bilim insanları söz konusu tahribatın durdurulması ve yeryüzünün korunması için radikal bir değişimin gerekliliğine ve aciliyetine vurgu yaparken; öte yandan sosyal bilimlerin bu gerçeklik karşısında nasıl inşa edilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar da başlamıştır.⁴ Bu nedenle Antroposen yeni bir çağın başlangıcının habercisi olarak küresel çevre siyasetine konu olduğu günden beri gezegen ölçeğinde dönüşümün nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmaları da içerisinde barındırmaktadır.⁵

Bu makale, yeryüzü sisteminin (*earth system*) döngüsünde ciddi bir bozulmaya işaret eden ve yeni bir jeolojik çağ olarak tanımlanan Antroposen ile belli bir epistemik topluluk etrafında kümelenen Antroposen çalışmalarının kavrama yüklediği anlam(lar) arasında ayırım yapmaktadır. Ekolojistlerin küresel karbon döngüsündeki ciddi bir bozulmaya işaret etmesinin hemen ardından, sosyal bilimciler kavramı kendi araştırma alanlarına uyarlamışlardır. Benzer bir süreç UI disiplinde de yaşanmıştır. Kavramın çok kısa bir sürede popüler hale gelmesi Antroposene yüklenen anlamların çeşitlenmesi ve çeşitli tartışmaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.⁶ Antroposen yalnızca yeryüzü tarihinde yeni bir jeolojik çağa atıfta bulunan bir kavram değil; aynı zamanda tartışmalı, sosyal bilimlerin ve UI’nin uzun yıllar göz ardı ettiği insan-doğa ilişkisine vurgu yapan popüler bir sözcük olarak literatüre girmiştir.

- 1 “The Geology of the Planet: Welcome to the Anthropocene”, *The Economist*, 28 Mayıs 2011, <https://www.economist.com/node/18744401> (Erişim Tarihi 24 Nisan 2019).
- 2 Paul J. Crutzen ve Eugene F. Stoermer, “The ‘Anthropocene’”, *Global Change Newsletter*, No 41, 2000, s. 17–18; Paul J. Crutzen ve Will Steffen, “How Long Have We Been in the Anthropocene Era?”, *Climatic Change*, No 61, 2003, s. 251–257; Jan Zalasiewicz et al., “The Anthropocene: A New Epoch of Geological Time?”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, Cilt 369, No 1938, 2011, s. 835.
- 3 Clive Hamilton, “Getting the Anthropocene so Wrong”, *The Anthropocene Review*, Cilt 2, No 2, 2015, s. 102.
- 4 Simon L. Lewis ve Mark A. Maslin, “Defining the Anthropocene”, *Nature*, Cilt 519, 2015, s. 171-180; Noel Castree et al., “Changing the Intellectual Climate”, *Nature Climate Change*, Cilt 4, No 9, 2014, s. 763-768.
- 5 Andreas Malm ve Alf Hornborg, “The Geology of Mankind: A Critique of the Anthropocene Narrative”, *The Anthropocene Review*, Cilt 1, No 1, 2014, s. 62.
- 6 Clive Hamilton, *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*, Malden, Polity Press, 2017.

Antroposenin bugünkü popülerliğine rağmen, insan-doğa ikiliğini ele alan tartışmalar çok uzun yıllar Uİ disiplininin dışında kalmıştır. Disiplinin yapısının ve kimliğinin oluşum yıllarında doğanın disiplinin dışına itilmesi, insan-doğa ikiliğine odaklanan yeşil düşünce ile herhangi bir potansiyel diyalogun gelişmesini engellemiştir. 1970'lerden sonra yükselmeye başlayan ekolojik kriz, 1990'lara geldiğinde küresel siyaseti meşgul eden sorunlardan biri haline dönüşmüştür. Kuruluş yıllarında yeşil düşüncenin peşinen (*a priori*) dışlanması, disiplinin diğer sosyal bilimlerden bağımsız olma yönünde kimliğini oluşturması çabalarıyla bütünleşerek, kıt kaynakların devletlerarasında çatışmayı mı işbirliğini mi tetikleyeceği tartışmaları çerçevesinde güç, güvenlik, anarşi ve egemenlik söylemlerine eklemleyebildiği ölçüde ekoloji sorunsalını gündeme getirmesine neden olmuştur.⁷ 1990'lı yıllarla birlikte ekolojik krizin derinleşmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, neoliberal dünya düzeni ve sermayenin küreselleşmesi ile yeni toplumsal hareketlerin tarih sahnesine çıkması gibi sosyo-ekolojik gelişmelerin sonucunda sosyal bilimlerdeki dönüşümün de disiplininin yapısına etki etmesiyle ekoloji sorunsalına ve bu sorunsal etrafında şekillenen kavramsal çerçeveye yaklaşım değişmeye başlamıştır.⁸

Dahası, özellikle geçtiğimiz son beş yılda Antroposen tartışmalarının Uİ disiplinine etki etmesiyle disiplinin içerisinde farklı görüşü savunan tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁹ Bu makale dahilinde Antroposen çalışmaları olarak adlandırılacak yaklaşımlara¹⁰ Uİ'de en ciddi meydan okuma yeni materyalist ontolojiyi savunan posthümanistler tarafından geliştirilmiştir. Posthümanistler, Antroposen çalışmalarının insan-merkezçiliği (*anthropocentrism*) yeniden -güçlendirerek- ürettiğini iddia ederek insan-olmayan doğal dünyanın dünya siyasetinde failliğine¹¹ dikkat çekmişlerdir. Bu anlamda, insanın failliğini yeniden tek merkeze koyan tanımlamaların modernist/postmodernist çözüm önerilerine bir alternatif sağlamadığının altını çizmişlerdir.¹²

Bu makale, tarihsel materyalist bir perspektiften posthümanistlerin, Antroposen çalışmaları ile benzer bir değişim anlayışına sahip olduğunu savunmaktadır. Esasında posthümanizm ve tarih-

7 Julian Saurin, "International Relations, Social Ecology and the Globalisation of Environmental Change", John Vogler ve Mark F. Imber (der.), *The Environment and International Relations*, Londra, Routledge, 1996, s. 77-98; Eric Laferriere ve Peter Stoett, *International Relations Theory and Ecological Thought: Towards a Synthesis*, Londra, Routledge, 1999.

8 Yelda Erçandırılı, "Yeşil Teori", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 494-495. Ayrıca, anaakım çevre çalışmalarının eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. H. Akın Ünver, "Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, No 54, 2017, s. 3-19.

9 Antroposen kavramı Uİ disiplininde Cameron Harrington tarafından başlatılan tartışma ile popüler hale gelmiştir. Bkz. "The Ends of the World: International Relations and the Anthropocene", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 44, No 3, 2016, s. 478-498. Kavramın hale gelmesine en çok katkıda bulunan çalışmalar için bkz: Anthony Burke et al., "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 44, No 3, 2016, s. 499-523; David Chandler et al., "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s 'Planet Politics'", *Millennium: Journal of International Politics*, Cilt 46, No 2, 2018, s. 190-208.

10 Uİ'de Antroposen kavramını ele alan çalışmalar epistemolojik ve ontolojik varsayımları nedeniyle eleştirel yaklaşımlar kategorisinde düşünülebilir. Ancak, söz konusu çalışmalar açıkça tek bir kuramsal yaklaşımın çatısı altında birleşmemektedir. Bir başka ifade ile hem söz konusu çalışmalar birden fazla (eklektik) kuramsal yaklaşımın etkisi altındadır hem de düşünürler doğrudan kendilerini herhangi bir kuramın savunucusu olarak tanımlamamışlardır. Bu nedenle bu çalışmalara atıfta bulunurken "Antroposen çalışmaları" ifadesi kullanılacaktır.

11 Bu çalışma dahilinde özne ya da aktör kavramları yerine "fail" ("agent") kullanımı tercih edilmiştir. Marksist literatür içerisinde "özne" kullanımı da yanlış olmamasına rağmen; Uİ kuramında "özne" daha çok "öznelerarası" bir yaklaşımı savunan postyapısalcılarla bütünleşmiştir. Bu çalışma öznelerarasıcılığı ortaya çıkaran ve tarihsel süreç içerisinde oluşan maddi yapıları (üretim tarzı gibi) dikkat çekmek istemektedir. Fail-yapı tartışması kapsamında yapıda değişimi ortaya çıkaran "itici güç"e atıf yapılmak istenmektedir.

12 David Chandler, "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", *Global Society*, Cilt 33, No 1, 2019, s. 27.

sel materyalizmin benzer ve birbirini destekleyen varsayımları bulunmaktadır.¹³ Her ikisi de zihin/ beden, insan /doğa, kadın/ erkek gibi özleri bölen Kartezyen (pozitivist) anlayışa karşı bir duruş sergilemektedir. Posthümanistler de tarihsel materyalistler gibi, modernist/postmodernist ekolojik duyarlılığı arttırmak amacıyla liberal söylemleri, bu kapsamda devlet-merkezçiliği ve insan bilincini ön plana çıkaran çalışmalara karşıdır. Bu anlamda her ikisi de insanın ötesinde bir gerçeklik olduğunu savunmaktadır. Ancak, posthümanist anlayışta gerçeklik, insanın ötesindeki failer (hayvanlar, ekosistemler, teknolojik araçlar gibi) arası karmaşık ilişkiler ağından oluşurken, tarihsel materyalizmde fail ve maddi yapılar arasındaki diyalektik ilişkiden doğmaktadır.¹⁴ Posthümanistlerin tarihsel materyalistlere yönelttikleri insan-merkezçilik (*anthropocentrism*) eleştirisinin aksine, bu çalışma insan ile insan olmayan varlıklar arasında hiyerarşik bir karşılaştırma yapmamaktadır. Bunun yerine insan ve insan olmayan ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde nasıl ve hangi toplumsal ilişkiler vasıtasıyla çeşitlendiğine ve değiştiğine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan, bu makale Uİ'deki doğanın nasıl içselleştirileceği tartışmasını toplum-doğa arasındaki diyalektik ilişkiye kaydırma amacındadır. Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında disiplinin devlet-merkezli ve/veya insan-merkezli ontolojisini eleştirmek Uİ'nin ekolojik kriz karşısında eksiklerini çözümlenmek açısından yeterli değildir. Bu bakımdan, bu makale hem Antroposen çalışmalarının hem de posthümanizmin ontolojik olarak fail-odaklı olduğunu belirtmekte ve bunun sonucu olarak tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış maddi-toplumsal yapıları (üretim ilişkileri) göz ardı ettiklerini iddia etmektedir.

Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında, söz konusu çalışmalar ekolojik krizi yaratan (krizin altında yatan) maddi nedenselliği göz ardı etmekte ve krizi doğuran yapısal ve tarihsel süreçleri yeterince sorunsallaştırmamaktadır. Tarihsel materyalizm, toplumsal ilişkilere ve ekolojik krizin tarihselliğine yaptığı vurgu ile bu krizin üstesinden nasıl gelebileceğimiz hakkında daha tatmin edici açıklamalar sunmaktadır.¹⁵ Bir başka ifade ile tarihsel materyalizm insanın toplumsal ilişkilerinin doğal çevre içinde olduğu ve bu doğal çevrenin insanın tarihsel süreçler içerisinde geçirdiği toplumsal evrelere içkin olduğu konusunda ısrarcıdır. Bu noktadan hareketle Jason Moore, söz konusu jeolojik çağı Antroposen yerine Kapitalosen olarak adlandırmanın ekolojik krizin tarihsel aşamalarını ve altında yatan nedenselliği açıklamak açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶

Bu bağlamda, bu çalışma toplumsal olanla doğal olanın ontolojik olarak bir aradalığına vurgu yaparken, aynı zamanda içinde bulunduğumuz ekolojik krizin ancak Karl Marx'ın diyalektik ve tarihsel- materyalist yöntemi çerçevesinde anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir. Bu bakımdan bu makale öncelikli olarak Uİ disiplininde Antroposen kavramına ve Uİ disiplininin temel dinamiklerine odaklanacaktır. Makalenin ikinci bölümünde, posthümanist çalışmaların kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizildikten sonra Antroposen çalışmalarına yönelttikleri eleştirilere yer verilecektir. Çalışmanın son bölümü, Antroposen sorunsalı kapsamında, Uİ'de son zamanlarda yükselmeye başlayan bu iki yaklaşımın tarihsel materyalist eleştirisine odaklanacaktır. Bunu yapabilmek için öncesinde Marx'ın tarihsel materyalist yönteminin toplum-doğa ilişkisinin kavranışı açısından önemi açıklanacaktır. Çalışma,

13 Posthümanizmin yeni materyalist ontolojisi ile tarihsel materyalizmi karşılaştıran bir çalışma için bkz. Faruk Yalvaç ve Yelda Erçandırlı, "Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi Olarak Yeni Materyalizm: Metalaşmış 'Şeylerin' Egemenliği", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 44, No 2, 2019, s. 261-285.

14 Bkz. Erika Cudworth ve Stephen Hobden, "Analysing Change: Complex Rather than Dialectical?", *Globalizations*, Cilt 11, No 5, 2014, s. 636.

15 Andreas Malm, *The Progress of This Storm: Nature and Society in a Warming World*, Londra, Verso Books, 2018, s. 58-59.

16 Jason W. Moore (der.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*, Oakland, PM Press, 2016.

Antroposene alternatif bir tanımlama olarak Kapitalosen kavramını ele alarak ve tarihsel materyalist bir perspektiften Uİ disiplininin ekolojik kriz karşısında hangi alternatifleri gündeme getirmesi gerektiğine yönelik kısa bir değerlendirme yaparak sonuçlandırılacaktır.

Antroposen, Ekolojik Kriz ve Uluslararası İlişkiler

Bilim insanlarına göre insanlık bugün yaklaşık 11.000 yıl önce kendi medeniyetini var eden Holosen çağından farklı ekolojik/ doğal koşullarda yaşamaktadır. Bu değişikliğin yeryüzü tarihinde 6. Büyük Kitlesele Yok Oluş¹⁷ olduğuna dair bilim insanları arasında tartışmalar söz konusu iken, başlangıcı olarak endüstriyel amaçlı buhar makinalarının kullanılmaya başlandığı tarih, yani Sana-yi Devrimi gösterilmektedir.¹⁸ Yeni bir çağın başlangıcını nitelendirmek amacıyla kullanılmasının yanı sıra iklim değişikliği, canlı çeşitliliğin yok olması, doğal felaketler gibi günümüz ekolojik krizini anlatmak için kullanılan Antroposen fiziksel, kültürel ve sosyal birçok değişimin gerekliliğini vurgulayan bir kavram olarak sosyal bilimlerde literatürüne girmiştir. Nitekim Timothy Luke'a göre Antroposen, küresel ekolojik değişimin toplumsal ve siyasal boyutlarını sorgulamayı gerektiren bir kavram olarak görülmelidir.¹⁹ Bu açıdan bakıldığında Antroposen yalnızca insanlığın bugün içerisinde bulunduğu jeolojik dönemi niteleyen bir kavram olarak görülmemeli; aynı zamanda değişen ekolojik koşullar karşısında küresel çevre siyasetinin ana hatlarını belirleyen akademik tartışmalar bütünü olarak tanımlanmalıdır.

Yeryüzü sisteminde alt-üst oluşu ifade eden bir kavram olarak sosyal bilimlere giren Antroposen ile ilişkili olarak hem sosyal bilimlerin genelinde hem de Uİ disiplinde bir dizi tartışma yapılmıştır. Antroposenin sözlük anlamı "son-insan" (-anthropo: insan ve cene: son), sosyal bilimcilerin görüşlerini rahatça yerleştirebilmesine olanak sağlamıştır.²⁰ Bu tartışmalara göre insanların ayak izleri her yeredir ve bunun neden olduğu etkiler doğal mekanizmaların kendini yenileme kapasitesinin çok ötesine geçerek yeryüzünün sistemsel işleyişini değiştirmektedir. Bir başka ifade ile kavram, insanlığın faaliyetleri nedeniyle insanın güvenliğini, uygarlıkların gelişimini sağlayan doğal koşulların insan kaynaklı sona erdiğini ve artık insanların çağının başladığını vurgulamaktadır.²¹

Bu anlamda, Antroposen söylemi toplumsal değişimin nasıl sağlanacağı konusunda farklı ve çoğu zaman birbiriyle ters düşen tartışmaları içerisinde barındırmasına rağmen, kavramın verdiği en net mesaj, insanı yeryüzünde ekosistemler içerisinde var eden doğal koşulların insan failliği aracılığı ile değişimidir. Timothy Mortan, iklim krizi çağında yeryüzünün artık sabit değişmez bir nesne olarak görülmemesi gerektiğini vurgularken, doğa ile insan arasında ayırım yapan yaklaşımların sonunun gel-

17 Yeryüzü 4.5 milyar yıl boyunca büyük değişiklikler içeren dönemler geçirmiştir. Doğanın tarihinde 5 büyük kitlesele yok oluş evresinin yaşandığı ve dinazorları yok eden 5. Büyük kitlesele yok oluşun 65 milyon yıl önce dev bir asteroidin (güneşin etrafında dönen küçük kayalık nesnelere) dünyaya çarpması ile meydana geldiği bilinmektedir. Çarpmanın etkisiyle volkanlar patlamış, yeryüzünde bir tür olarak *homo sapiens* var eden coğrafi koşullar belirleme başlamıştır. Ancak bu değişim aynı zamanda yeryüzünde yaşayan canlıların %80'inin soyunun tükenmesine de neden olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz: Elizabeth Kolbert, *Altıncı Yok Oluş*, çev. Nalan Tümay, İstanbul, Okuyan Us Yayın, 5. Baskı, 2019.

18 Will Steffen et al., "The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship", *Ambio*, Cilt 40, No 7, 2011, s. 739-761.

19 Timothy Luke, "Introduction: Political Critiques of the Anthropocene", *Telos*, No 172, 2015, s. 3-14.

20 Timothy James LeCain, "Against the Anthropocene: A Neo-Materialist Perspective", *International Journal for History, Culture and Modernity*, Cilt 3, No 1, 2015, s. 3.

21 Ibid.

diğine işaret etmektedir.²² Fiziksel çevre, insan eylemleri ile değişiyorsa bu artık doğa ile insanın ayrıştırılamayacağına da göstergesidir. Bu aynı zamanda yeryüzü tarihinin oluşumunda insanlığı jeolojik failler olarak tanımlamanın gerekliliğine işaret etmektedir.²³

Antroposen gelecekteki toplumsal ve ekolojik belirsizlikleri ifade eden bir kavram olarak da değerlendirilmektedir. Kavram, insan failliğinin gücüne aşırı vurgu yapmasına rağmen, Hamilton gibi yazarlar insanların kendi tarihlerini yazdıklarından artık söz edemeyeceğimize değinmektedir.²⁴ Bu açıdan Antroposen bir yandan, insan/doğa gibi ikiliklerin ve sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında keskin ayrımların söz konusu olmayacağına, öte yandan, doğal çevre ile ilgili süreçlerin artık tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerden ayrı ele alınıp değerlendirilemeyeceğinin göstergesi olarak ele alınmaktadır. Pozitivist/modernist bakış açısının sosyal bilimlerde geçerli tanımlamalar üretmek için yeterli olamayacağına da habercisi olmuştur. Nitekim Scott Hamilton'ın da ifade ettiği üzere, bazı Antroposen tartışmaları Aydınlanmadan günümüze yeryüzündeki ilişkilerin şekillenmesinde insan aklını ön plana çıkaran modernist söylemi esas alan Uİ disiplininin eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵ Bu anlamda düşünürler bir olgu olarak Antroposeni dünyanın modernist inşasından bir kopuş olarak tanımlamakta ve siyaset ile yönetim sorunsalının tekrar ele alınması için kavramın yeterince karmaşık veriler sunduğunu iddia etmektedir.²⁶ Jeremy Davies ise Antroposenin ne evrenselci, ne teknokrat ya da determinist ne de siyasi nitelik taşımayan bir içeriğe sahip olduğunu, doğal dünya üzerinde insanlığın ayak izini belirlemek yerine, gezegenin evrimsel gelişimini ve ekolojik etkileşimler ağını ön plana çıkardığını vurgulamaktadır.²⁷ Bu açıdan bakıldığında Antroposen söyleminin, Uİ disiplinde de insanın doğa ile (değişen) ilişkisini sorgulama iddiasında olduğu düşünülebilir.

Dahası, Uİ'de Antroposen tartışmalarının önemli ortak noktalarından bir tanesini yükselen ekolojik kriz karşısında insan-doğa ilişkisini içselleştirmeyen bir akademik disiplinin varlığını daha fazla sürdüremeyeceği vurgusu oluşturmaktadır.²⁸ Bu bakış açısına göre Antroposen, bilimsel açıdan hem sosyal kuramda hem de Uİ kuramında radikal bir dönüşümün gerekli olduğunun altını çizmektedir. Bazı Antroposen tartışmaları insanın doğa ile (değişen) ilişkisini sorgulama iddiasındadır ve insan-doğa arasındaki Kartezyen ikiliğin aşılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, Burke vd.'ye göre anaakım Uİ çalışmaları ve paradigmaları Antroposen gerçeğini yansıtmaktan oldukça uzaktır. Büyük ölçüde bu çalışmalar tarafından oluşturulan disiplinin sınırları ve kapsam alanı yeniden düşünülmeli ve statükocu yaklaşımlardan vazgeçilmelidir. Burke vd.'ye göre Uİ, kendini daima küresel olanı araştıran bir disiplin olarak takdim ediyorsa, Uİ bu sorunsalı içermeden varlığını devam ettiremeyecektir.²⁹

Simon Dalby ise Antroposeni farklı kültürel anlamların yüklendiği ve insanlığın geleceği ile ilgili söylemleri aydınlatan bir durum olarak tanımlamaktadır.³⁰ Dalby, Antroposeni benimsemenin

22 Timothy Morton, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After the End of the World*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2013.

23 Gerard Delanty ve Aurea Mota, "Governing the Anthropocene: Agency, Governance, Knowledge", *European Journal of Social Theory*, Cilt 20, No 1, 2017, s. 19.

24 Scott Hamilton, "I am Uncertain, but We are not: A New Subjectivity of the Anthropocene", *Review of International Studies*, Cilt 45, No 4, 2019, s. 608.

25 Hamilton, "I am Uncertain, but We are not", s. 608.

26 Frank Biermann, "Global Governance in the 'Anthropocene'", Chris Brown ve Robyn Eckersley (der.), *The Oxford Handbook of International Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2018.

27 Jeremy Davies, *The Birth of the Anthropocene*, Berkeley, University of California Press, 2016, s. 76.

28 Harrington, "The Ends of the World", s. 478-479.

29 Burke et al., "Planet Politics", s. 501.

30 Simon Dalby, "Firepower: Geopolitical Cultures in the Anthropocene", *Geopolitics*, Cilt 23, No 3, 2018, s. 721.

yeryüzündeki işleyişte insanın pasif değil aktif durumda olduğunu göstermek açısından önemli olabileceğinin altını çizmektedir. Nitekim, insanların sahip olduğu güç, doğanın diğer güçlerinden oldukça farklı olsa da insan sahip olduğu güç ile gezegenin geleceğini belirlemiştir. Bu nedenle Dalby'e göre geleneksel jeopolitik düşünce artık tarih-dışıdır. Geleneksel politika-yapım süreçleri ve düşünce kalıpları Antroposenin yeni koşullarına artık uyum sağlamamaktadır.³¹

Öte yandan Antroposen sözcüğünün doğal çevre ile dışsal bir ilişki kuran sosyal bilimlere pozitif etki yapabileceği görüşünü savunan düşünürler de mevcuttur. Örneğin, Judith Nora Hardt'a göre insanlığın geleceğine ilişkin ortaya çıkardığı endişelerin sonucu olarak tehdide yanıt verebilecek bir gündem oluşturabilme kapasitesine sahip ve temel değerlerin sorgulanması açısından Antroposen söylemi/düşüncesi önemlidir.³² Buna karşılık, bazı metinlerde Antroposen sözcüğünün kullanımı büyük ölçüde ekolojik çöküşün yakınlığını vurgulamak için kıyamet metinlerinin metaforlarını ve sembollerini çağrıştırmaktadır.³³ Söz konusu metinler aracılığı ile ortaya çıkarılan siyasi proje insanın doğa üzerinde kontrolünü ve egemenliğini yeniden üretmektedir ve gezegensel (*planetary*) acil durum düşüncesine basma gerekliliğini vurgulayarak otoriter bir yönetim anlayışının gerekliliğine işaret etmektedir.³⁴

Antroposen, bazı çalışmalarda modernist insanın ortaya çıkan sorunları çözme yeteneğine sahip olduğu inancını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵ Bu modernist insan, Antroposeni çözümlenerek gezegeni yeniden inşa etme girişiminde bulunabilir. Bu çözümleme, insanın gücünü doğanın neredeyse üstünde tanımlayarak tamamen insan-merkezliğin hem mantıksal hem de bilimsel uzantısına dayanmaktadır. Bu kapsamda bazı düşünürler dünya yönetimi, yeryüzü sistemi yönetimi gibi çağrılarda bulunmuşlardır.³⁶ Yönetişimle tam olarak kastedilen, çevre anlaşmalarının sonuçlanmasından ve yeşil ekonomilerin genişletilmesi ile yeşil büyümeden sorumlu, bünyesinde önemli sayıda uzman barındıran uluslararası kurumlardır. Bu kurumlar, sorunun tanımlanmasına, istenilen sonuçlara ulaşılabilme için ulusal- uluslararası mekanizmaları belirlemeye, teknolojik yönetsel planlamaya ve hükümetleri yönlendirmeye odaklanmışlardır. Bununla birlikte örneğin iklim değişikliği siyasetinin dinamikleri hiçbir zaman açık bir biçimde tanımlanmaz. Teknik, nesnel ve olgusal kalır. Bu bağlamda Jeremy Baskin Antroposen kavramının küresel ekolojik krize yönelik insanlığa karşı ciddi bir uyarıda bulunma potansiyeline rağmen; kavramın daha çok insan bilgisini ve teknolojiyi yönlendirme gücünü ön plana çıkardığına dikkat çekmektedir. Baskin, Antroposenin insan-merkezliği ve insani müdahaleyi haklı kılan bir ideoloji haline getirebilme olasılığına vurgu yapmaktadır.³⁷ Buna bağlı olarak Antroposenin Batı düşüncesini daha da egemen kılabilmek ihtimali ile Batı dışında kalan toplumları daha da marjinalleştirebileceğini gündeme getiren düşünürler de mevcuttur.³⁸

31 Simon Dalby, "Rethinking Geopolitics: Climate Security in the Anthropocene", *Global Policy*, Cilt 5, No 1, 2014, s. 3.

32 Judith Nora Hardt, "Security Studies and the Discourse on the Anthropocene: Shortcomings, Challenges and Opportunities", Thomas Hickmann et al. (der.), *The Anthropocene and Political Science*, Londra, Routledge, 2019, s. 85-102.

33 Delf Rothe, benzer bir nitelendirmeyi eko-katastrofist çalışmalar için yapmaktadır. Bkz: "Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 48, No 2, 2010, s. 143-164.

34 Hamilton, "Getting the Anthropocene so Wrong", s. 103.

35 LeCain, "Against the Anthropocene", s. 2-3.

36 Frank Biermann, *Earth System Governance: World Politics in the Anthropocene*, New York, The MIT Press, 2014.

37 Jeremy Baskin, "Paradigm Dressed as Epoch: The Ideology of the Anthropocene", *Environmental Values*, Cilt 24, No 1, 2015, s. 9-29; John S. Dryzek ve Jonathan Pickering, *The Politics of the Anthropocene*, Oxford, Oxford University Press, 2019.

38 Jens Marquardt, "Worlds Apart? The Global South and the Anthropocene", Thomas. Hickmann et al. (der.), *The*

Posthümanizm, Antroposen ve İnsan-Merkezcilik Sorunsalı

Uİ'de Antroposen tartışmaları yükselen ekolojik krize ilişkin olarak söylemin gücünü, ulusal ve uluslararası düzlemde kurumsallaşmayı ve ekolojik modernleşme gibi toplumsal pratikleri ön plana çıkarırken;³⁹ posthümanistler hem dünya siyasetinde hem de bilginin üretiminde daha radikal kuramsallaştırmaların ve oluşumların gerekliliğine işaret etmektedirler.⁴⁰ Posthümanizm en genel ifade ile nesne/özne arasındaki ayrımı ve insana dair başat görünümü ontolojik olarak sorunsallaştırmaktadır. Posthümanizm, günümüz sosyal bilimlere hâkim olan "her şeyin ölçüsü insan" anlayışına ciddi eleştiriler sunmaktadır. İnsan ve insan olmayanlar arasındaki etkileşime vurgu yapmakta ve daha iyi bir yaşam için insanın tüm kapasitesini, bilimsel ve teknolojik olanakları kullanması gerektiğini savunan insan-ötecilik (tranhümanizm) ideolojisinden de ayrılmaktadır.⁴¹ Carry Wolfe'a göre posthümanist projenin iki amacı vardır: Öncelikli olarak, posthümanizm modernitenin felsefi anlamda dayatmış olduğu insan ile insan-olmayan arasındaki ontolojik ve ahlaki ayrıma karşı çıkmaktadır. İkinci olarak, posthümanizm biyosfer ve çeşitli türlerin koşullarının karşılıklı (*mutual*) ve etkileşimli (*interactive*) oluştuğu vurgusunu yapmaktadır.⁴² Posthümanistler, doğayı kontrol etmek amacıyla insan aklını ön plana çıkaran yaklaşımları aşmanın tek yolu olarak insan öznesinin kökten, radikal bir şekilde sarsılması gerekliliğine işaret etmektedirler.⁴³

Posthümanistler, evrendeki nedensel ilişkiyi parçalayarak açıklayan dominant Newtoncu paradigmayı reddetmeleri ile dikkat çekmektedirler. Buna bağlı olarak posthümanist Uİ düşünürleri, disiplinin yerleşik kavramlarını, tartışmalarını ve yöntemleri ile dünya politikasının yapısına yerleşik olan insan-merkezci bakış açısının nasıl üstesinden gelinebileceğinin yollarını aramaktadır.⁴⁴ İnsanın, insan-olmayan sistemlere yerleşik olduğuna dair yaptığı güçlü vurgu ile Uİ'nin hâkim değerlerine, öğretilerine ve bilişsel şemalarına meydan okumaktadır.⁴⁵ Posthümanistlere göre Uİ disiplini insan ve insan olmayan nesnelere arasında artan karşılıklı bağımlılığı ve bağlantıyı göz ardı ederek uluslararası ilişkilerin açıklanmasını yalnızca kurumlara (devlete ve devletlerarası sisteme) veya en iyi ihtimalle insana dayandırmıştır.⁴⁶

Posthümanistler, fail tanımını yeniden değerlendirerek disipline ciddi bir katkı sağlamışlardır. Anaakım Uİ çalışmaları içerisinde fail, atomlaşmış (parçalanmış) ve gerçeği örtbas edecek bir biçimde tanımlanmıştır. Nitekim bilinç, bilişsel güç, rasyonellik ile ilişkili olarak, devlet, uluslararası/ulus-üstü örgütler, bireyler, disiplin içerisinde fail olarak tanımlanmışken, posthümanistlere göre fail küresel siyaset açısından sonuç veren her şeydir. Bir başka ifade ile Uİ'de fail, belli bir amaç çerçevesinde bi-

---

Anthropocene Debate and Political Science, Oxon, Routledge, 2019, s. 200-218.

39 Örneğin bkz: Simon Dalby, "Bordering Sustainability in the Anthropocene", *Territory, Politics, Governance*, Cilt 8, No 2, 2020, s. 144-160.

40 Chandler, "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", s. 27.

41 Erika Cudworth ve Stephen Hobden, *Posthuman International Relations: Complexity, Ecologism and Global Politics*, Chicago, University of Chicago Press, 2011, s. 17.

42 Carry Wolfe, *What is Posthuman?*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2010.

43 Chandler, "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", s. 27.

44 Antoine Bousquets, "Prologomena to Postanthropocentric International Relations: Biosphere and Technosphere in the Age of Global Complexity", Emilian Kavalski (der.), *World Politics at the Edge of Chaos: Reflections on Complexity and Global Life*, New York, State University of New York Press, 2015, s. 189-208

45 David Chandler, "A World without Causation: Big Data and the Coming of Age of Posthumanism", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 43, No 3, 2015, s. 833-851; Erika Cudworth ve Stephen Hobden, "Of Parts and Wholes: International Relations and beyond Human", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 41, No 3, 2013, s. 430-450.

46 Emilian Kavalski, "Waking IR Up from its 'Deep Newtonian Slumber'", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 41, No 1, 2012, s. 139.

lişsel yeteneği ve karar verme özgürlüğüne sahip olanları kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Posthümanistlere göre, faillik kapasitesi (*agential capability*) yalnızca insanların algıları ve faaliyetleri aracılığı ile açıklanamaz. Posthümanistler, insan-olmayan dünyanın, hayvanların ve diğer organik maddi güçlerin ontolojik olarak faillik kapasitesinin tanınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda posthümanistler, Uİ'de fail sorunsalının insan-olmayan doğa kapsamında yeniden sorunsallaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Uİ'de fail tanımını genişletmek onu siyasi bir proje olarak yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Nitekim yaşam, yalnızca insan sistemlerinin birbirleriyle etkileşimde olduğu bir mekanizma sonucunda değil; hayvanlar, coğrafya ve atmosfer gibi insan olmayan sistemlerin de etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Doğa, insanların bir tür olarak ortaya çıkmasını ve devamlılığını (toplumsallığı) sağlayan ve onların bilişsel özelliklerini mümkün kılan temel faildir.⁴⁷ Bu kapsamda posthümanistlere göre Uİ disiplinine yerleşik olan fail anlayışı (devlet ve/veya insan) ekolojik krizin kökenlerini açıklayamamakta; disiplin içerisinde doğa ile uyumlu olmayan çözümler önerilmektedir.⁴⁸

Posthümanistlere göre, Uİ disiplini son yıllarda kullanılmaya başlayan Antroposen de sorunlu bir kavramdır. Kavrama yüklenen anlam, insan failliğine, insanın doğa üzerindeki hakimiyetine bugüne kadar hiç olmadığı kadar vurgu yaparak insan üstünlüğünü (istisnacılığını) ön plana çıkartmaktadır. İçinde bulunduğumuz ekolojik krize insanı tekil bir varlık olarak yerleştirmekte ve insan kültürleri ve doğa arasında keskin bir ayrım yapmaktadır. Antroposeni konu edinen çalışmalardaki “eğer insan yeryüzünü sona erecek hale getirdiyse, yine insan yeryüzünü var edebilir” varsayımı Aydınlanmanın ilerlemeci mantığını yeniden üretmekte, Kartezyen ikiliği derinleştirmektedir.⁴⁹

Bununla ilişkili olarak, posthümanistlerin son dönemde en dikkat çeken eleştirilerinden biri Antroposen kavramına yüklenen anlamlardan ilham alarak manifesto yayınlayan Burke vd.'nin çalışmalarıdır. Manifestoyla amaçları, Uİ'nin hâkim paradigmasını Antroposenin sağladığı söylemsel araçla çözümlenmek ve ekolojik krize cevap üretebilen bir anlayışın yaygınlaşmasını sağlamaktır. Manifestoda ekolojik krizin insanlık üzerinde gerçek baskılar oluşturduğunu, Uİ'de artık modası geçmiş, tehlikeli derecede aldatıcı paradigmanın terkedilmesi gerektiğini belirtmektedirler.⁵⁰ Ancak, Burke vd., Antroposen karşısında Uİ'yi yeniden düşünmek ve harekete geçirmek amacıyla yayınladıkları manifesto Uİ'yi insan- doğa ikiliğinden kurtaran yeni bir ontoloji temeline oturtmaktan ziyade Uİ'yi kurumsal pratikleriyle ön plana çıkan bir alan olarak tanımlamışlardır.⁵¹

Bu açıdan posthümanistler, Burke vd.'nin devlet merkezci realist Uİ çalışmalarının yalnızca bir adım ötesine geçerek liberal kozmopolitan bir bakış açısı geliştirdiklerini iddia etmektedirler.⁵² Burke vd.'nin çalışmaları ekolojik krizin üstesinden gelebilme noktasında uluslararası hukuku ve uluslararası anlaşmaları temel almaktadır. Bu ise posthümanistlere göre, çözüm aşamasında devletlerin, mevcut devletler sisteminin, kurumların, uzmanların (güçlendirerek) geri döndürülmesini içermekte ve gezegeni kurtaracak bir paradigma değişikliğinden ziyade, sadece mevcut küresel çevre siyasetinin çoğulcu dilini oluşturmaktadır.⁵³

47 Erika Cudworth ve Stephen Hobden, “Liberation for Straw Dogs? Old Materialism, New Materialism, and the Challenge of an Emancipatory Posthumanism”, *Globalizations*, Cilt 12, No 1, 2015, s. 140.

48 Chandler et al., “Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR”, s. 193-4.

49 Chandler, “The Transvaluation of Critique in the Anthropocene”, s. 29-30.

50 Burke, et al., “Planet Politics”, s. 510.

51 Ibid., s. 513.

52 Chandler et al., “Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR”, s. 193-194.

53 Ibid, s. 195.

Posthümanistler, doğa ile insan arasındaki ikiliği çözmek amacıyla iki dünya arasında köprü kurmaya yönelik bir değerler sistemi oluşturmanın önemine işaret etmektedirler. Bu bakış açısı posthümanistlere göre, bir yandan doğaya ilişkin insani kaygının araçsal boyutlarını ortaya çıkararak doğa ve insanın birlikteliğine yönelik bir duyarlılık geliştirmeye olanak sağlarken, öte yandan Uİ literatüründe sıkça karşılaşılan insan üstünlüğünü doğrulayan ve insan-doğa ikiliğini üreten söylemin ortadan kalkmasını mümkün kılmaktadır. Eğer insan-doğa ilişkisinde ontolojik olarak sorun insanın merkeze alınması ise Uİ’de modernitenin maddeye ilişkin davranış tutum ve biçimlerine başkaldıracak postantroposentrik bir bakış açısı geliştirmenin yolunu tespit etmek gerekmektedir. Bunu başarabilmek için insanların oluşturduğu ekonomik, sosyal ve kültürel kurumların insan-merkezci anlayışla nasıl biçimlendirildiğini görünür kılmamız yeterli değildir. Aynı zamanda insan yaşamının ne ölçüde insan olmayan doğaya bağımlı ve nasıl bir ağ akışı içerisinde olduğunu açıklamamız gerekmektedir. Yükselen ekolojik kriz karşısında tüm canlılar kaçınılmaz olarak tehlike altındadır. İnsan failliğini önceleyerek ekolojik krize çözümler aramak ve uluslararası platformda çevresel rejimler oluşturmak sorunun tahmin edilemez ve karmaşık yapısını göz ardı etmek demektir.⁵⁴ Sorunun karmaşık yapısını yani insan sistemleri ve doğal sistemlerin iç içe geçtiğini göz ardı etmek ise jeomühendislik, teknolojik ve teknokratik iyileştirme gibi anaakım çözüm önerilerinin yeniden üretilmesine neden olmaktadır.⁵⁵

Bununla ilişkili olarak Cudworth ve Hobden, uygarlık tarihinin oluşumunda insanlarla birlikte insan olmayan varlıkların birlikteliğini vurgulamak amacıyla posthüman topluluk fikrini geliştirmişlerdir. Onlara göre, insanların savaflara ve savafların insanlara etkisi Uİ tartışmalarında önemli bir rol oynarken, insan-olmayan toplulukların savaş alanına nasıl etki ettikleri göz ardı edilmiştir. Posthümanistler açısından burada mesele insan-olmayan toplulukların analize dahil edilmesinin savaşın kimin kazanacağını ya da kaybedeceğini tahmin etmek açısından bir sonuca ulaştıracağını iddia etmek değildir. Tarih boyunca savaflarda çeşitli roller üstlenen köpekler, atlar, değişik ekipmanlar, bilgi teknolojisi savaş pratiğinin temelini oluşturmuştur. Benzer şekilde iklim, hava koşulları, doğal afetler gibi ekolojik döngüler toplumsal olanın ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle (toplumsal) gerçeklik birden fazla tür, özne ve nesneden oluşmaktadır. İnsan-olmayan yaşamlar, ilişkiler ve ekolojik döngüler belirli zaman ve mekânlarda uygarlığın üretimine katkıda bulunmuştur. Burada önemli olan posthümanizmin insana ve insan-olmayan sistemlerin ortak kurucu karakterine yaptığı vurgudur ve aslında karma (insan ve insan-olmayan) topluluklar içerisinde yaşadığımızın göstergesidir. Savaş örneğinde olduğu gibi uluslararası siyasi alanlar farklı ancak iç içe geçen toplulukların ortaya çıktığı alanlar olarak anlaşılmalıdır. İnsan-olmayan unsurlar hiç beklenmedik bir zamanda küresel siyasetin yapısını değiştirebilir; ekolojik yıkımı derinleştirebilir ya da sorunun üstesinden gelinmesi için fail olarak rol oynayabilirler. Böyle bir anlayış hem bilginin üretiminde hem de pratikte insanlar ve diğer varlıkları içselleştirecek bir bakış açısını talep etmektedir. Posthümanistler, insanlar ve insan-olmayan toplulukların birlikte yaşamın sürekliliğini üretmesinin bir uzantısı olarak yeni mücadelenin hegemonik alanını ortaya çıkaracak deneyimlerin de birlikte, karşılıklı ve karmaşık bir yapıda oluşturulacağını ifade etmektedirler. Söz konusu sosyo-ekolojik değişimde aktif rol oynamaları ise bu toplulukları tanımayı zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan, posthümanistlere göre insanın failliğine güçlü bir şekilde vurgu yapan Antroposen tartışmaları ve analizleri “insan-olmayan toplumlar” fikrini yansıtmaktan oldukça uzaktırlar.⁵⁶

54 Ibid.

55 Erika Cudworth ve Stephen Hobden, *The Emancipatory Project of Posthumanism*, Londra, Routledge, 2018, s. 146.

56 Ibid., s. 151-155.

Tarihsel Materyalist Bir Analize Doğru

Mevcut sistemin ürettiği bir sorunu eleştirirken riskler yüksektir. Hem tahakküm pratiklerini, meta-laşma süreçlerini eleştirmekten bir adım öteye gitmek oldukça zordur; hem de eleştiriler, içinde bulunulan sistemin bilgisi ile üretildiği için mevcut sistemi yeniden üretme olasılığı oldukça yüksektir. Mevcut sisteme alternatif projeler üretmek ise ancak sistemin ortaya çıkardığı çelişkileri gözlemleyerek mümkün olabilir. Bu kapsamda tarihsel materyalizm, Antroposen kavramını yalnızca modern değil, aynı zamanda kapitalist sermaye ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan bilgi üretiminin bir parçası olarak tanımlamaktadır.⁵⁷

Tarihsel materyalizm, ekolojik krize çözüm üretmek için, krizin ortaya çıkmasına neden olan ilişkilerin tarihselliğini ele almanın önemine işaret etmektedir.⁵⁸ Tarihsel materyalist analizde, çelişki ile birlikte metalaşma süreçlerini ve sorunun tarihselliğini görmemizi mümkün kılan yöntem diyalektiktir. Diyalektik şeylerin doğasını kendi zıddı gibi görünüşle kavramayı gerektirmektedir.⁵⁹ Toplum-doğa ilişkisinin diyalektiği, toplumların doğa ile etkileşim içerisine girdiklerinde, insanların kendini değiştirmeye başlamasını; yani toplumların dışsal doğayı (çevrelerini) şekillendirmeye başladıklarında kendilerini, toplumsal yapının dinamiklerini de değiştirmelerini ifade etmektedir. Bu anlayışta, doğa olmaksızın insan ve toplum hiçbir anlam ifade etmemektedir.⁶⁰

Nitekim Marx ve Engels'in bakış açısında doğa, "tüm yaşamın temeli olarak, kendisinden yola çıkan ve tekrar kendisine dönen, kendi görüngülerinin tüm sayısız çeşitliliğini kapsayan ve onun dışında hiçbir şeyin olmadığı bir birliktir."⁶¹ Buna bağlı olarak Marx, çalışmalarında tarihsel olarak neden toplum ve doğanın birbirine uyumlu bir şekilde evrilemediği sorusuna yanıt aramaktadır. Sınıfsal güç dengesi (kapitalistler ve işçiler arasındaki güç ilişkisi) ile devletin özel mülkiyetin korunması yoluyla üreticinin emeğine doğrudan el konulmasına izin vermesi hem toplumun bütününe hem de toplumun doğa ile ilişkisine yansımıştır.⁶² Bir başka ifade ile Marx'a göre, kapitalist üretim ilişkileri sermaye birikimini sürekli arttırmayı hedefleyen piyasa güçleri aracılığı ile insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkiyi yok etmiştir.⁶³ Bu kapsamda Marx, insanın kendisine ve doğaya yabancılaşmasından söz etmektedir. Marx'a göre insanın kendine yabancılaşması da doğaya yabancılaşması da sermaye tarafından dayatılmıştır. İnsanın doğayı mülk edinmesi, yani mülkiyet ilişkilerinin kapitalizmde aldığı form, insanın doğaya yabancılaşmasının temel nedenidir. İnsan doğaya, üretim araçlarına ve diğer insanlara yabancılaşırken, eş zamanlı olarak kendisine ait olmayan bir emek sürecine ve kendisine ait olmayan bir metaya artı değer katmaktadır.⁶⁴

57 Malm ve Hornborg, "The Geology of Mankind", s.63; Jason Moore, "The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis", *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 44, No 3, 2017, s. 621.

58 Yelda Erçandırılı, "Antroposen Çağında Marx ve (Eko)Marksizmler: Toplum-Doğa İlişkisinin Diyalektiği", *Praksis*, No 50, 2019, s. 198-199.

59 Bertell Ollman, "Marxism and the Philosophy of Internal Relations; or How to Replace the Mysterious 'Paradox' with 'Contradictions' that Can be Studied and Resolved", *Capital & Class*, Cilt 39, No 1, 2005, s. 10.

60 Peter Dickens, "Changing Nature, Changing Ourselves", *Alethia*, Cilt 4, No 2, 2001, s. 9.

61 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul, Kor Kitap, 2018, s. 410.

62 Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, Chicago, Haymarket Books, 2004.

63 Toplum-doğa ilişkisi kapsamında Marx'ın kullandığı en önemli kavramlardan biri metabolizmadır. Marx, metabolizma ile biyolojik büyüme, çürüme, yok olma gibi yapısal süreçlere işaret etmekte, insan ve doğa arasındaki "maddi alışverişi" anlatmaktadır. Marx, metabolizma kavramını, insanın doğayla emek aracılığı ile kurduğu ilişkiyi tanımlamak için kullanmaktadır. Bkz. John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara, Epos, 2001, s. 211, 218.

64 Ibid., s. 230.

Marx, metabolizma ve yabancılaşma kavramları ile bir yandan “doğanın zorunlu kıldığı koşullara” yani “doğanın insanı ve toplumları ne ölçüde sınırladığına” atıf yapmakta, öte yandan toplumsal ilişkilerin bu süreci nasıl etkilediğini vurgulamaktadır.⁶⁵ Marx’a göre, doğadaki her şey diyalektik ilişkiye (toplumsal olanla doğal olanın karşılıklı etkileşimli iç içeliği) tabidir. Şeyler (toplum ve doğa gibi) diyalektik ilişkiye tabi olduğu gibi bu şeylerden herhangi biri diğerinden üstün değildir.⁶⁶ İnsanın doğa ile ilişkisi yalnızca üretim aracılığıyla değil, aynı zamanda daha doğrudan aletler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu kapsamda Marx’a göre, “insan bedeni doğanın kendisidir; bunu görmezden geldiğimizde ise, doğa, insanın inorganik bedenidir.”⁶⁷ Bu nedenle insan ve doğa arasındaki ilişki açık bir şekilde organik bir ilişkidir. Ancak eş zamanlı olarak aşkın bir ilişkidir, çünkü insanın gerçek bedensel organlarını genişletmektedir.⁶⁸ Kapitalizm, insan-olmayan farklı yaşam biçimlerini metalaştırma yoluyla görünmez kılmış; yabancılaştırmıştır. Bu yabancılaşma, insanı kendi bedeninden, doğadan, kendi özünden koparmaktadır. Sermayenin boyunduruğu altında üretilen ve yeniden üretilen toplumsal ilişkiler insanlara birtakım yaşam biçimlerini dayatmaktadır.⁶⁹

Ekolojik Kriz, Tarihsizlik ve Uluslararası İlişkiler

Tarihsel materyalist anlayışta, toplum-doğa arasındaki ilişki maddi ve kültürel olanın diyalektik birlikteliğine yerleşiktir. Bu diyalektik birliktelikte maddi olanın kültürel olanı ortaya çıkarıcı özelliği bulunmaktadır. Yani, tüketim ve üretim alışkanlıklarını ortaya çıkaran, kültürler ya da ekolojik bilinç ve ekolojik modernleşme değil, maddi toplumsal ilişkilerdir. Marx, metalaştırma sürecinin yanlış bilinçlenme sonucunda oluştuğunu değil; bizzat o nesnel gerçekliğin doğal, gerekli, tarih-üstü ve evrensel olarak anlaşılmasının yanlışlığından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu nedenle tarihsel materyalizm, kültürü ve söylemi ön plana çıkaran ve bu kapsamda maddi- toplumsal ilişkileri göz ardı eden çalışmalara önemli eleştiriler yöneltmektedir. Tarihsel materyalistlere göre, ekolojik krizin söylem aracılığı ile ya da modernleşme ile üstesinden gelinebileceğini öne süren yaklaşımlar, sorunun hangi toplumsal süreçler içerisinde ortaya çıktığını tespit etmek yerine, piyasayı doğanın değişen biçimlerine göre uyarlayarak kaynakların nasıl daha iyi yönetilebileceğini savunan bir anlayış geliştirmişlerdir.⁷⁰

Bu bilgiler ışığında Antroposen çalışmaları, küresel çevre siyasetinin nasıl olması gerektiği konusunda insan etkisini ön plana çıkarırken, bu çalışmalarda temelde küresel çevresel yönetişimin ve uluslararası alanda bireysel çevreciliğin teşvikinin zorunluluğuna işaret edilmektedir. Örneğin, Antroposen çalışmalarında farklı biçimlerde ekolojik modernleşmenin önemine, gerekliliğine, artan tüketim ve orantısız üretime vurgu yapılmaktadır.⁷¹ Burada açıkça gözden kaçırılan 1700’lerden bu yana insan nüfusu ve tüketim 10 kat artarken sermaye gücünün (birikiminin) 134 kat artmıştır. Benzer şekilde Fishel vd., Antroposenin gezegenin kapitalizmden çok daha önce başlayan dönüşümü içerdiğini ifade etmektedir. Fishel vd.’ye göre kapitalizm, ekolojik krizin nedenlerinden biri olsa bile değişim

65 John Bellamy Foster, “Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak”, Hakan Tanıttıran (der.), çev. Ali Galip, *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, İstanbul, Kalkedon, 2015, s. 21.

66 John Bellamy Foster ve Brett Clark, “Marxism and the Dialectics of Ecology”, *Monthly Review*, Cilt 68, No 5, 2016, s. 13.

67 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 145.

68 Foster, *Marx’ın Ekolojisi*, s. 111.

69 Jennifer Cotter, “New Materialism and the Labor Theory of Value”, *Minnesota Review*, No 87, 2016, s. 172.

70 John Bellamy Foster, *Marxist Ekoloji*, çev. Barış Baysal, İstanbul, Kalkedon, 2012, s. 42.

71 Christophe Bonneuil, “The Geological Turn: Narratives of the Anthropocene”, Clive Hamilton et al. (der.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch*, Londra, Routledge, 2015, s. 28.

tohumları kapitalist dönüşümden çok daha önce ekilmiştir. Dahası Fishel vd.'ye göre insanlık tarihinin tüm aşamalarına yerleşik olan Antroposen, ekolojik modernleşme ve bilinç ile üstesinden gelinebilecek bir sorundur.⁷²

Tablo 1. Antroposen çalışmalarının, Posthümanizmin ve Tarihsel Materyalizmin Ontolojik Karşılaştırması⁷³

Yaklaşım	Antroposen Çalışmaları	Posthümanizm	Tarihsel Materyalizm
Ontolojisi	Fail-odaklı (<i>agent-centric</i>)	Düz (flat) ontoloji Fail(ler)-odaklı ilişkisellik	Katmanlı ontoloji- ilişkiyel (toplumsal ilişkiler ve toplum-doğa ilişkisi)
Ekolojik Krizin Nedeni	İnsan (faaliyetleri, tüketim ve üretim alışkanlıkları ekolojik bilinç/söylem)	İnsan-merkezcilik sorunsalı	Değişen toplumsal ilişkiler-toplumun doğa ile ilişkinin değişimi

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Antroposen çalışmalarının ontolojik çerçevesi, analitik stratejisi ve anlattığı insan faaliyetlerini ve kurumlarını/örgütlenmelerini doğal yapılardan tamamen ayrı konumlandırmaktadır. Antroposen çalışmaları içinde bulunduğumuz ekolojik krizi yorumlarken, ekolojik krizi sanki sermaye, sınıf ve devletlerin tarihsel olarak doğa ile oluşturduğu ilişkiden bağımsızmış gibi ele almaktadır.⁷⁴ Jason Moore, bu tür yaklaşımları “modern dünya tarihini oluşturan sermaye ve devlet iktidarını kabul etmeyen, insanlığın kolektif bir fail olduğu üst-kuramsal yaklaşım”⁷⁵ olarak tanımlamaktadır. Moore'a göre bu tarz yaklaşımlar, “insan faaliyeti artı belirgin biyosferik değişiklik eşittir Antroposen” ve Kartezyen düşünceye yerleşik olan “toplum artı doğa eşittir çevre çalışmaları” olarak özetlenebilecek bir aritmetik üretmektedir.⁷⁶

Bunun yerine tarihsel materyalistler, toplum ve doğa arasındaki metalaştırma süreçlerinin doğaya etkisini yani kapitalist gelişmenin sermaye birikimine dayanan mantığı ve sınıfsal tahakkümü ekolojik değişimin temel nedeni olarak açıklama eğilimindedirler. Doğayı söylemsel olarak inşa edilen bir varlık olarak tanımlamak ve doğadaki yıkımın üstesinden farklı söylemler aracılığı ile gelinebileceğini belirtmek yerine; tarihsel materyalist anlayış, doğanın gerçekliğini, maddiliğini ve sınırlılıklarını ön plana çıkarmaktadır. Bu açıklamalar insan failliğinin ya da söylemin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak, kapitalist üretim ilişkilerine yerleşik olan sınırsız sömürü ve yabancılaşma, yani toplumun doğa ile metabolik ilişkisinin değişimi ekolojik krizin temel nedeni. Bu açıdan ekolojik krizin kapitalizmin farklı ve sürekli yeni biçimler alan tarihsel aşamalara yerleşik olduğunu vurgulamak önemlidir. İnsan ve insan örgütlenmeleri ekolojik krizi üreten toplumsal yapıların parçalarıdır; ancak, kapitalizmin doğa ile ilişkisi insanın doğa ile ilişkisinden daha fazlasını ifade etmektedir. Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında Antroposen tartışmaları, içinde bulunduğumuz ekolojik krizden tüm insanlığın sorumlu olduğunu vurgulayarak, doğaya fazlasıyla yüklenildiği ve karşılığında doğanın da intikamını almaya giriştiğini anlatan tarih-dışı bir senaryo çizildiği açıkça söylenebilir.

72 Stefanie Fishel et al, “Defending Planet Politics”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 46 No 2, 2018, s. 211.

73 Tablo 1, yazar tarafından hazırlanmıştır.

74 Moore, “The Capitalocene, Part I”, s. 597-8.

75 Jason Moore, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi ve Ekoloji*, çev. Alaz Munzur, Ankara, Epos, 2017, s. 242.

76 Ibid, s. 243.

Dahası, tarihsel materyalistler gibi küresel ilişkilerin ve siyasetin yapısında radikal dönüşümün gerekliliğine dikkat çeken posthümanistler, sistem(ler)i (toplumsal sistemler, ekosistemler gibi) dönüştürmek yerine yönetme anlayışına dayanan ve bu bakımdan sorunlu bir küresel yönetim gündemi oluşturan Antroposen çalışmalarının tehlikeli bir biçimde ekolojik krizin siyasi niteliğini yok ettiğini ve otoriter bir bakış açısı geliştirilmesine neden olduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Örneğin, Uİ'de Antroposen çalışmalarına önemli katkı yapan Fishel vd.'ye göre eğer uluslararası siyaset ayakta kalma mücadelesi ise insanı var eden doğal koşulların yok oluşu anlamına gelen Antroposenin, Soğuk Savaş dönemindeki nükleer savaşın sağtığı güvenlik tehlikesi kadar tehlikeli olduğu algılanmalıdır. Bu anlamda, onlara göre, küresel siyasetin dönüşümü için mevcut uluslararası hukukun güçlendirilerek yeniden yapılandırılması gerekmektedir.⁷⁸

Bu bağlamda hem posthümanizmin yeni materyalist ontolojisi hem de tarihsel materyalizm insan kültürlerini maddi dünyadan ayrı ele alan yaklaşımların karşısında yer almaktadır.⁷⁹ Her iki yaklaşım da felsefi olarak dil, bilinç, özne, akıl, ruh gibi kavramların sanki maddeden ayrıymış gibi ele alınıp sadece idealist/düşünsel temelde açıklanmasına karşı çıkmaktadır. Bu bakımdan madde, her iki yaklaşımda da insan bilincinin, yaratıcılığının ve faaliyetlerinin oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Tarihsel materyalizm, kültürü, toplumların maddi çevrelerinin anti-tezi olarak tanımlarken; posthümanistler için kültürler maddeleşme sürecinin ürünü ve parçasıdır.⁸⁰ Hem posthümanistler hem de tarihsel materyalistler için doğa, insan ve toplum ile etkileşime açık; ancak, kendi içinde daima değişen dinamikleri olan bir varlıktır.⁸¹ Her iki yaklaşım da insanın ve kültürlerinin (doğal çevre gibi) maddi çevrelerine bağımlı oldukları vurgusunu yapmaktadır.

Ancak, doğanın toplumsal ve tarihsel süreç içerisinde dönüştürüldüğü konusu tarihsel materyalist anlayışta daha belirgindir. Bunun nedeni ise tarihsel materyalizmin katmanlı (*stratified*) ontolojisidir. Tarihsel materyalizmin ontolojisi toplumsal ilişkilere ve toplumsal ilişkilerin doğa ile değişen ilişkisine odaklanır. Posthümanistlerin düz ontolojisi ise aynı düzlemde yer alan farklı sistemlerin ve faillerin (insanlar ve canlı cansız tüm varlıklar) -içsel olarak- birbirini nasıl etkilediğini ön plana çıkarır.⁸² Tarihsel materyalist anlayışta toplum-doğa arasındaki ilişki her zaman maddi ve üretken ilişkilere bağlıdır. Üretken ilişkiler ile yalnızca yaşamın bütünüyle maddi üretimi kastedilmemektedir, bu ilişki-ler emek sürecinde birbirleriyle ve doğa ile olan tüm oluşumları kapsamaktadır.⁸³

Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında Antroposen tartışmalarının göz ardı ettiği bir gerçeği posthümanistlerin de yeterince sorunsallaştırmadığı görülmektedir. Posthümanistler, insan-merkezci yaklaşımlara karşı çıkararak insan-dışı doğanın faillik kapasitesine işaret etmekteyken, tarihsel materyalist bir bakış açısı sorunun odak noktasını değişen toplumsal ilişkilere, sınıfsal tahakküme ve doğanın özgün sınırlılıklarına kaydırmaktadır. Bir soruna çözüm üretebilmek için onu ortaya çıkaran (*emergence*) maddi-tarihsel yapılara ne ölçüde yerleşik olduğunu açıklamak gerekmektedir.

77 Chandler, et al., "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR", s. 1934.

78 Fishel et al., "Defending Planet Politics", s. 212-213.

79 Yalvaç ve Erçandırlı, "Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi olarak Yeni Materyalizm", s. 266.

80 LeChain, "Against the Anthropocene", s. 2; Simon Choat, "Science, Agency and Ontology: A Historical- Materialist Response to New Materialism", *Political Studies*, Cilt 66, No 4, 2018, s. 1032-1033.

81 Rosi Braidotti, *The Posthuman*, New York, Polity Press, s. 18-19.

82 Yalvaç ve Erçandırlı, "Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi olarak Yeni Materyalizm", s. 266.

83 Peter Dickens, *Social Darwinism: Linking Evolutionary Thought to Social Theory*, Buckingham, Open University Press, 2000, s. 101.

Ancak, post-hümanistler insan ve insan-olmayan toplulukların hareketlerinin ve sosyo-ekolojik döngülerinin tarihsel süreklilik içerisinde hangi formlara bürünerek değiştiğini açıklamazlar. Burada tarihselleştirilen hem insan örgütlenmesinin tarihsel özgünlüğü hem de doğanın bu ilişkilere nasıl yerleşik olup aynı zamanda onu ne ölçüde sınırladığıdır.⁸⁴ Moore'un belirttiği gibi kömür sadece belirli tarihsel-maddi ilişkiler içerisinde fosil yakıt haline gelmektedir.⁸⁵ Bu nedenle ekolojik krize tarih-dışı bir anlam yüklemek yerine, toplumun doğa ile değişen ilişkisini küresel ekonomik siyasetin/ ilişkilerin içine oturtmak gerekir.

Gerçekten de tarihsel materyalizmin diyalektik yöntemi toplum-doğa arasındaki ilişkinin tarihsel olarak üretim ilişkilerinin değişimi ile her seferinde yeniden karşılıklı olarak nasıl inşa edildiğini de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin diğer enerji kaynakları ile kıyaslandığında kapitalist birikim sürecinin devamlılığı için gerekli olan tüm enerjiyi sağlayan fosil yakıtların sosyo-ekolojik ilişkileri üretmedeki rolünü şu şekilde tanımlayabiliriz: Enerjinin bölgesel mevcudiyeti endüstriyel ürünlerin konumlandırılması için önemli gerekçelerden biridir. Henüz kapitalistleşmemiş mekanların kapitalizme entegrasyonu ile sosyo-ekolojik olarak eşitsiz ve birleşik bir gelişme sağlanmakta ve toplumlar arasındaki farklılıkların yeniden inşası mümkün hale gelmektedir. Dahası, üretimde esneklik, teşvik hızlı ekonomik büyüme gibi süreçler ön plana çıkartılırken toplumsal olarak (üretim ve tüketim açısından) bireyselleşmeye teşvik edilmektedir. Ortaya çıkan tabloya ilk bakışta sanki ekolojik krizin itici gücü, bireysel tüketim ya da büyüme gibi görünmektedir.⁸⁶ Posthümanistler bu tablonun altında bireyciliğin, insanın kendini merkeze almasının bulunduğunu belirtirler; bireyselleşme ya da insanın kendini merkeze alması bir sorundur, ancak asıl mesele kapitalist toplumsal ilişkiler yani üretim sürecindeki metalaştırma.

Bu bakımdan, posthümanistlerin Uİ'nin temel yapı ve dinamiklerine ilişkin sorunların tanımlanmasında önemli veriler sağladığı, ancak gerekli değişimin tarihsel ve maddi koşullarına ilişkin yeterli cevaplar üretmediği söylenebilir. Nitekim, posthümanizmde olduğu gibi ilişkisellik sadece maddeler arasında alışveriş olarak düşünüldüğünde ortaya çıkan şeylerin altında yatan nedenselliği gözden kaçırma riski her zaman mevcuttur.⁸⁷ Bu sorun, posthümanizmin yeni materyalist ontolojisinden kaynaklanmaktadır. Düz ontoloji, toplumsal olan ile doğal olan arasında bir ayrım yapmamakta ve ontolojik derinliği göz ardı etmektedir.⁸⁸ Bu anlayışta toplumsal olan sistemler, doğal olan sistemler içerisinde yok olmakta, toplumsal ilişkilerin ekolojik krizin üretimindeki itici gücü göz ardı edilmektedir.⁸⁹

Ekolojik krizden sınıfsal farklılıklar olmaksızın tüm insanlığın sorumlu tutulması nasıl bir indirgemecilik sorunu ise, ekolojik koşulların değişiminde maddi-tarihsel toplumsal ilişkilerin rolünü ve tarihsel süreç içerisinde bu ilişkilerin aldığı formları görmemek de benzer bir sorundur. Dahası, toplumsal bir alan olarak kapitalist devletler arası sistemin ve ilişkilerin ekolojik krizi nasıl ürettiğine değinilmemesi değişimin mümkün olmadığı yönünde bir felaket senaryosunun çizilmesine de olanak sağlamaktadır.

84 Choat, "Science, Agency and Ontology", s. 1035.

85 Jason Moore, "Cheap Food & Bad Money: Food, Frontiers, and Financialization in the Rise and Demise of Neoliberalism", *Review*, Cilt 33, No 2/3, 2010, s. 233.

86 Elmar Altvater, "The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism", *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, Cilt 43, 2006, s. 41-42.

87 Michel Van Ingen, "Beyond the Nature/Culture Divide? The Contradictions of Rosi Braidotti's *The Posthuman*", *Journal of Critical Realism*, Cilt 15, No 5, 2016, s. 539.

88 Yalvaç ve Erçandırılı, "Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi olarak Yeni Materyalizm", s. 266-267.

89 Andreas Malm, "Against Hybridism: Why We Need to Distinguish between Nature and Society, Now More than Ever", *Historical Materialism*, Cilt 27, No 2, 2019, s. 173.

Kapitalosen Çağı ve Uluslararası İlişkiler

Tarihsel materyalist yöntem sermaye birikiminin, küresel iktidar arayışlarının ve doğanın diyalektik bir ilişkisellik içinde tarihsel olarak yeniden nasıl üretildiğini göstermesi açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Moore'un ifadesiyle "insanlar doğayı oluşturuyor ve doğa da insanları ve insanların bir aradalığını"⁹⁰ şekillendiriyorsa kapitalizmi, iktidar arayışlarını, sermaye birikimi ve doğa arasındaki ilişkiyi diyalektik bir birliktelik olarak düşünmek gerekir. Buna bağlı olarak Moore, içinde bulunduğumuz yeni jeolojik çağı 16. yüzyılda Avrupa kapitalist genişlemesiyle ilişkilendirerek Kapitalosen olarak tanımlamayı tercih etmektedir.⁹¹ Moore'un analizi küresel toplumsal ilişkiler ile doğa olayları arasında nasıl bir nedensel bağlantı olduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Moore ekolojik krizin doğası gereği eşitsiz ve karmaşık gelişmenin sonucu olduğundan ziyade toplum- doğa ilişkisinin tarihselliğine ve toplumun doğayı doğanın da toplumu ne ölçüde değiştirdiğine vurgu yapmaktadır.⁹²

Moore'un ifade ettiği üzere belirli doğal koşullar, belirli tarihsel koşullar altında insan faaliyetinin nesnelere ve insanlar tarihsel değişimin failleri haline gelmektedir.⁹³ Bu bakış açısında insandışı doğa, sınıf ilişkileri metalaşma süreçleri ve devletlerin mücadeleleri diyalektik bir bütün oluşturmaktadır. İnsanlık doğadan enerji elde ederken; odun kömüründen maden kömürüne geçerken hem iktidar ve üretim ilişkileri hem de doğa yeniden şekillendirilmiştir. Moore'a göre bu açıklama ne kaynak determinizmi ne de toplumsal ilişkilerin doğayı belirlediğine dair ısrar etmektedir. Devletlerin kuruluşunun, devlet arası sistemin, sınıf yapılarının ve metalaştırmanın, dünya piyasalarının ve küresel siyaset gibi toplumsal olguların tamamen insanlar arasında olduğu Kartezyen tezi de çürütmektedir.⁹⁴

Kartezyen pratik, sınıflar ve sermaye hareketleri ile doğadaki madde akışları arasındaki bağlantıyı görünmez kılmaktadır. Doğa, toplumsal yeniden üretimin maddi temelini oluşturmakta; doğanın yeniden şekillenmesinde hem yapı hem de fail durumunda olan sınıfsal ilişkiler ise tarihin değişiminde aktif rol oynamaktadır.⁹⁵ İkinin arasında diyalektik ilişki olduğunu vurgulamak ikisi arasındaki alışverişi ve onların farklılaşan özelliklerinin nasıl ilişkisel bir bütün oluşturduğunu ön plana çıkarmak demektir. Bu bakımdan toplumsal ilişkiler değişmeden toplum-doğa arasındaki ikiliğin üstesinden gelinmesi mümkün görünmemektedir. Bir başka ifade ile dünya sistemini biçimlendiren devletlerin hegemonyası altında olan üretim ilişkileri (teknik, ekonomik, kültürel ve bilimsel anlamda) değişmeden içinde bulunduğumuz ekolojik krizin önüne geçilemeyecektir.

Yapısal bir değişim olmadan ekolojik krizin üstesinden gelinemeyecekse akademik çevreler özgülleştirici alternatifler üretmek konusunda öncü rol üstlenmelidir. Bu dönüşümde Uİ çalışmaları da büyük rol oynamalıdır. Uİ çalışmaları bu dönüşüme en az üç açıdan katkıda bulunmalıdır: Öncelikle, Uİ toplumsal ilişkilerden bağımsız devlete, devletler arası pazarlığa odaklanarak çevre anlaşmalarının

90 Moore, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*, s. 14.

91 Moore, "The Capitalocene, Part I", s. 596.

92 Ibid, s. 596-597.

93 Jason Moore, "The Capitalocene Part II: Accumulation by Appropriation and the Centrality of Unpaid Work/Energy", *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 45, No 42, 2018, s. 241.

94 Moore, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*, s. 15-16.

95 Moore, "The Capitalocene, Part I", s. 605-606.

uygulanmasında devletlerin kapasitesini ve istekliliğini göz önünde bulundurmamak yerine, toplumsal bir ilişki biçimi ve tarihsel gelişmenin günümüzdeki uğrağı olarak ulus-devleti ve onun sınıfsal karakterinin sermaye ile bağlantısının doğaya verdiği zararı kavrayabilmelidir.⁹⁶ Paterson'a göre de yükselen ekolojik krize rağmen devletin kapitalist sistemde sermaye ile girdiği ilişki devletler sisteminin sermaye birikimini öncüleyen yapısı çoğunlukla akademik çevreler tarafından göz ardı edilmektedir.⁹⁷ İçinde yaşadığımız çağın bir gereği olarak geç kapitalizmin ve biyogenetik teknolojilerinin insan/toplum-doğa etkileşimini radikal bir biçimde bozduğunun farkında olunmalıdır.⁹⁸ Bizzat yaşamın kendisi küresel sermaye ilişkilerinden zarar görmekte ve uluslararasılaşan sermaye bütün biçimleriyle yeryüzünü ticarileştirmektedir. Bu kapsamda Uİ disiplini, devlet merkeziliğin eleştirisi olarak insan-merkezçiliği ya da insan-merkezçilik karşıtlığını esas almak yerine yukarıda altı çizilen ilişkiyel bir yaklaşımın izlerini sürerek kapitalist ulus-devletin sınıflı yapısının insana ve doğaya verdiği zararı açıkça ortaya çıkaran çalışmaları içselleştirmelidir.

İkinci olarak, Marx, bilgi üretiminin -sınıflı toplumlarda- toplumun egemen sınıflarının düşüncelerini yansıttığını ve temellerinin sermaye birikiminde bulunduğunu ifade etmektedir.⁹⁹ Bir başka ifade ile egemen sınıflar egemenliklerini üretim fazlasına borçludurlar. Bu durum hem mevcut toplumsal bilgiden bağımsız değildir; hem de yeni bilgi türlerinin ortaya çıkmasının öncülüdür.¹⁰⁰ Belli bir toplumsal bilginin gelişimi yaşamın üretimi ve yeniden üretim yolları iç içe geçmiştir. Fikirler kendiliğinden ortaya çıkmamakta, belli maddi koşullar içerisinde üretilmektedir. Bu nedenle tarihsel materyalizm, ekolojik kriz hakkında bilginin üretimini verili kabul etmektense; bu bilginin yerleşik olduğu toplumsal üretim koşullarının gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak Uİ araştırmacıları ve sosyal bilimciler ürettikleri bilginin toplumsal ilişkilere yerleşik olduğunun farkında olmalıdır. Sermaye birikimi ve iktidar peşinde koşmaya dayanan kapitalist devletler sistemi, bir yandan doğayı eşitsiz ve doğrusal olmayan bir düzlemde yeniden şekillendirirken, öte yandan kendini yeniden üretebilmek için yeni bilgi kalıplarını ortaya çıkarmaktadır.

Üçüncü olarak Uİ, hem diğer sosyal disiplinler hem de doğa bilimleri ile arasındaki sınırları kaldırmalıdır. Bu çaba, birçok akademisyen tarafından ifade edilen disiplinlerarası işbirliğinin ötesinde bir duruş sergilemeyi zorunlu kılmaktadır.¹⁰¹ Disiplinin sınırlarının kaldırılması ile modernitenin dayatmış olduğu her türlü ikili karşıtlığa dayalı bakış açısını ortadan kaldıran disiplinler-ötesi çalışmaların ortaya atılması kastedilmektedir. Bu tarz bir bilgi üretiminin başlangıç noktasını, statükonun reddi ve değişim düşüncesi oluşturmaktadır.¹⁰²

96 Ekolojik kriz karşısında devletin rolünü tartışan bir çalışma için bkz. Duygu Tan Gülcan, "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, 2018, s. 49-63.

97 Matthew Paterson, *Global Warming and Global Politics*, Londra, Routledge, 1996, s. 158-159.

98 Elmar Altvater, "The Capitalocene, or, Geoengineering Against Capitalism's Planetary Boundaries", Jason W. Moore (der.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*, Oakland, PM Press, 2016, s. 138-153; Moore, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*, s. 13.

99 Robyn Eckersley, *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*, New York, The MIT Press, 2004.

100 Daniel Hartley, "Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of the Culture", Jason W. Moore (der.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*, Oakland, PM Press, 2016, s. 154-155.

101 Disiplinlerarası işbirliği öneren çalışma için bkz: Burke et al., "Planet Politics", s. 519-521.

102 Roy Bhaskar ve Jenneth Parker, "Introduction", Roy Bhaskar et al. (der.), *Interdisciplinarity and Climate Change: Transforming Knowledge and Practice for Our Global Future*, Londra, Routledge, 2010, s. IX.

Sonuç

Bir sorunun nedenlerine ilişkin olarak kavramsallaştırma ve kuramsallaştırma çabaları sorunun ne ölçüde çözüme kavuşturulabileceğinin habercisidir. Bu makale bilim insanları tarafından Antroposen olarak tanımlanan çağda Uİ disiplininin ekoloji vaatlerini tarihsel materyalist bir perspektiften incelemeyi amaçlamıştır. Tarihsel materyalist yöntemin sosyal bilimlere en önemli katkısı sermaye, sınıf ve doğa arasındaki ilişkiyi birbirine indirgmeden organik bir bütün olarak nasıl okuyacağımızı önermesidir. Dahası, tarihsel materyalist analiz ekolojik krizi insan ve doğa arasındaki mutlak dolayım olarak tanımlamaktadır. Toplum ve doğa arasındaki ilişkinin tarihsel çeşitliliğine ve değişen ilişkilerin birbirini yeniden nasıl ürettiğine odaklanmaktadır. Tarihsel materyalist bir yaklaşım, açıkça ekolojik krizi verili ya da insanları türdeş sayan yaklaşımlara karşı çıkmakta ve krizin kendisini sosyo-ekolojik gelişmenin bir sonucu olarak görmektedir.

Antroposen -yeni bir çağın habercisi olmasının ötesinde- geçtiğimiz yıllarda hem akademik hem de popüler kitlelerin ilgisini çekmeyi başarmış, diğer disiplinlerde olduğu gibi Uİ'de de içinde bulunduğumuz ekolojik krizi çözmeye yönelik kuramsal ve pratik çabaları içeren bir kavram olmuştur. Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında hem Antroposen çalışmaları hem de posthümanizm, toplumlar arası eşitsizlikleri, toplumun doğaya yabancılaşmasını ve kapitalist toplumların iktidar ve üretim ilişkilerini yeterince sorunsallaştırmayan, tarihsizleştiren ve bu nedenle değişimin yönü hakkında ipuçlarını barındırmayan bir bakış açısını yansıtmakta, çoğunlukla küresel sermaye birikimi ve ekolojik kriz arasındaki ilişkiyi göz ardı ederek söylemin küresel gücünün insan faaliyetleri üzerinde etkisine indirgeme sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Söylemsel farklılıklarına ve varsayımlarına rağmen hem Antroposen çalışmaları hem de posthümanizm tüm insanlığı, küresel siyasetin tüm faillerini, kapitalist devletler sistemini homojen işleyen mekanizmalar olarak görmektedir. İnsanlık, sınıflı toplumsal yapılar aracılığı ile örgütlendiği sürece doğanın sömürüsü de sömürünün sonuçları da eşit olmayacaktır. Her bir toplumsal olguyu kendine özgü tarihsel koşulları içinde ele almamız gerekmektedir. Kapitalist üretim biçiminin feodal toplumsal ilişkilerle; kapitalist sınıfın ise işçi sınıfı ile doğanın metalaştırılması sürecindeki etkisi aynı değildir. Kısaca, her toplum ve her insan ekolojik krizde eşit üretim payına sahip değildir.

Bu bağlamda bu makalenin amaçlarından bir diğeri Uİ'nin doğa ile ilgili çalışmaları nasıl içselleştireceği tartışmasını insan-merkezcilik sorunsalından toplum ve doğa arasındaki ilişkiselliğe kaydırmaktı. Ekolojik krizin kapitalist üretim tarzı ile ilişkisine ve tarihselliğine ısrarla vurgu yapmasındaki amaç krizin üstesinden gelmek için yapısal bir değişimin gerekliliğini ön plana çıkartmaktı. Küresel kapitalizm hem sınıf ilişkilerinin bir yansıması olan devletler tarafından belirlendiğine hem de devlet, kapitalist rekabet ilişkilerinin bünyesel bir parçası olduğuna göre devletin sınıfsal yapısı küresel alanda ekolojik krize karşı yürütülebilecek ortak bir mücadelenin önünde en büyük engel olarak durmaktadır. Kapitalizmin bu özelliğinin yanı sıra doğayı ve toplum-doğa ilişkisi hakkında bilgiyi de üretmedeki rolü, sosyal bilimlerin önündeki en dikkat edilmesi gereken sorunlardan biri olarak görünmektedir.

Özetle, bu makale mevcut toplumsal ilişkilerde küresel bir değişimi savunmuştur. Uİ içinde son dönem Antroposen tartışmalarında yapılan hataya işaret ederek ekolojik krizin uğraşılması gereken en önemli sorun olduğunun altını ısrarla çizmeye çalışmıştır. Yeryüzünün geleceği, sadece iklim bilimini içeren doğal bir sorun değil, aynı zamanda iktidar, siyaset ve yönetim konularını içeren toplumsal bir meseledir. İklim krizinin üstesinden gelebilmek için mevcut devletlerarası sistemin de-

vamlılığı konusundaki ısrar, radikal Uİ çalışmalarının önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle, bu araştırmanın amacı açıkça normatiftir ve Uİ kuramına yöneltilen çağdaş radikal eleştirilerin bir parçası olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Altwater, Elmar (2006). "The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism", *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, Cilt 43, s. 37-59.
- Altwater, Elmar (2016). "The Capitalocene, or, Geoengineering Against Capitalism's Planetary Boundaries", Jason W. Moore (der.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*. Oakland, PM Press, s. 138-153
- Baskin, Jeremy (2015). "Paradigm Dressed as Epoch: The Ideology of the Anthropocene" *Environmental Values*, Cilt 24, No 1, s. 9-29.
- Bhaskar, Roy ve Jenneth Parker (2010). "Introduction", Roy Bhaskar et al. (der.), *Interdisciplinarity and Climate Change: Transforming Knowledge and Practice for Our Global Future*. Londra, Routledge, s. vii- xiii.
- Biermann, Frank (2014). *Earth System Governance: World Politics in the Anthropocene*. New York, The MIT Press.
- Biermann, Frank (2018). "Global Governance in the 'Anthropocene'", Chris Brown ve Robyn Eckersley (der.), *The Oxford Handbook of International Political Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Bonneuil, Christophe (2015). "The Geological Turn: Narratives of the Anthropocene", Clive Hamilton et al. (der.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch*. Londra, Routledge, s. 15-31.
- Bousquets, Antoine (2015). "Prologomena to Postanthropocentric International Relations: Biosphere and Technosphere in the Age of Global Complexity" Emilian Kavalski (der.), *World Politics at the Edge of Chaos: Reflections on Complexity and Global Life*. New York, State University of New York Press, s. 189-208.
- Burke, Anthony et al. (2016). "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 44, No 3, s. 499-523.
- Burkett, Paul (2004). *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. Chicago, Haymarket Books.
- Castree, Noel et al. (2014). "Changing the Intellectual Climate" *Nature Climate Change*, Cilt 4, No 9, s. 763-768.
- Chandler, David (2015). "A World without Causation: Big Data and the Coming of Age of Posthumanism", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 43, No 3, s. 833-851.
- Chandler, David (2019). "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", *Global Society*, Cilt 33, No 1, s. 26-44.
- Chandler, David et al. (2018). "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s 'Planet Politics'", *Millennium: Journal of International Politics*, Cilt 46, No 2, 2018, s. 190-208.
- Choat, Simon (2018). "Science, Agency and Ontology: A Historical- Materialist Response to New Materialism" *Political Studies*, Cilt 66, No 4, s. 1027-1042.
- Cotter, Jennifer (2016). "New Materialism and the Labor Theory of Value", *Minnesota Review*, No 87, s. 171-181.
- Crutzen, Paul J. ve Eugene F. Stoermer (2000). "The 'Anthropocene'", *Global Change Newsletter*, No 41, 2000, s. 17-18
- Crutzen, Paul J. ve Will Steffen (2003). "How Long Have We Been in the Anthropocene Era?" *Climatic Change*, No 61, s. 251-257
- Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2011). *Posthuman International Relations: Complexity, Ecologism and Global Politics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2013). "Of Parts and Wholes: International Relations and beyond Human", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 41, No 3, s. 430-450.
- Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2015). "Liberation for Straw Dogs? Old Materialism, New Materialism, and the Challenge of an Emancipatory Posthumanism", *Globalizations*, Cilt 12, No 1, s. 134-148.
- Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2018). *The Emancipatory Project of Posthumanism*. Londra, Routledge.
- Cudwoth, Erika ve Stephen Hobden (2014). "Analysing Change: Complex Rather than Dialectical?", *Globalizations*, Cilt 11, No 5, s. 627-642.
- Dalby, Simon (2014). "Rethinking Geopolitics: Climate Security in the Anthropocene", *Global Policy*, Cilt 5, No 1, s. 1-9.
- Dalby, Simon (2018). "Firepower: Geopolitical Cultures in the Anthropocene", *Geopolitics*, Cilt 23, No 3, s. 718-742.

- Dalby, Simon (2020). "Bordering Sustainability in the Anthropocene", *Territory, Politics, Governance*, Cilt 8, No 2, s. 144-160.
- Davies, Jeremy (2016). *The Birth of the Anthropocene*, Berkeley, University of California Press.
- Delanty, Gerard ve Aurea Mota (2017). "Governing the Anthropocene: Agency, Governance, Knowledge", *European Journal of Social Theory*, Cilt 20, No 1, s. 9-38.
- Dickens, Peter (2000). *Social Darwinism: Linking Evolutionary Thought to Social Theory*. Buckingham, Open University Press.
- Dickens, Peter (2001). "Changing Nature, Changing Ourselves", *Alethia*, Cilt 4, No 2, s. 9-18.
- Dryzek, John S. ve Jonathan Pickering (2019). *The Politics of the Anthropocene*. Oxford, Oxford University Press.
- Eckersley, Robyn (2004). *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. New York, The MIT Press.
- Erçandırılı, Yelda (2014). "Yeşil Teori", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 493-516.
- Erçandırılı, Yelda (2019). "Antroposen Çağında Marx ve (Eko)Marksızmlar: Toplum-Doğa İlişkisinin Diyalektiği", *Praksis*, No 50, s. 179-203.
- Fishel, Stefanie et al. (2018). "Defending Planet Politics", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 46 No 2, s. 3-25.
- Foster, John Bellamy (2001). *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*. Çeviren Ercüment Özkaya. Ankara, Epos.
- Foster, John Bellamy (2015). "Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak", Hakan Tanıtturan (der.), Çeviren Ali Galip. *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*. İstanbul: Kalkedon, s.7-38.
- Foster, John Bellamy (2012). *Marksist Ekoloji*. Çeviren Barış Baysal. İstanbul, Kalkedon.
- Foster, John Bellamy ve Brett Clark (2016). "Marxism and the Dialectics of Ecology", *Monthly Review*, Cilt 68, No 5, s.1-17.
- Gülcan, Duygu Tan (2018). "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, s. 49-63
- Hamilton, Clive (2017). *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*, Malden, Polity Press.
- Hamilton, Clive (2015). "Getting the Anthropocene so Wrong", *The Anthropocene Review*, Cilt 2, No 2, s. 102- 107.
- Hamilton, Scott (2019). "I am Uncertain, but We are not: A New Subjectivity of the Anthropocene", *Review of International Studies*, Cilt 45, No 4, s. 607-626.
- Hardt, Judith Nora (2019). "Security Studies and the Discourse on the Anthropocene: Shortcomings, Challenges and Opportunities", Thomas Hickmann et al. (der.), *The Anthropocene and Political Science*, Londra, Routledge, s. 85-102.
- Harrington, Cameron (2016). "The Ends of the World: International Relations and the Anthropocene", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 44, No 3, 2016, s. 478-498.
- Hartley, Daniel (2016). "Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of the Culture", Jason W. Moore (der.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*. Oakland, PM Press, s. 154-165.
- Kavalski, Emilian (2012). "Waking IR Up from its 'Deep Newtonian Slumber'", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 41, No 1, s. 137-150.
- Kolbert, Elizabeth (2019). *Altıncı Yok Oluş*, Çeviren Nalan Tümay. İstanbul, Okuyan Us Yayın, 5. Baskı.
- Laferriere, Eric ve Peter Stoett (1999). *International Relations Theory and Ecological Thought: Towards a Synthesis*, Londra, Routledge.
- LeCain, Timothy James (2015). "Against the Anthropocene: A Neo-Materialist Perspective", *International Journal for History, Culture and Modernity*, Cilt 3, No 1, s. 1-28.
- Lewis, Simon L. ve Mark A. Maslin (2015). "Defining the Anthropocene", *Nature*, Cilt 519, s. 171-180.
- Luke, Timothy (2015). "Introduction: Political Critiques of the Anthropocene", *Telos*, No 172, s. 3-14.
- Malm, Andreas (2018). *The Progress of This Storm: Nature and Society in a Warming World*. Londra, Verso Books.
- Malm, Andreas (2019). "Against Hybridism: Why We Need to Distinguish between Nature and Society, Now More than Ever", *Historical Materialism*, Cilt 27, No 2, 2019, s. 156-187.
- Malm, Andreas ve Alf Hornborg (2014). "The Geology of Mankind: A Critique of the Anthropocene Narrative", *The Anthropocene Review*, Cilt 1, No 1, s. 62-69.
- Marquardt, Jens (2019). "Worlds Apart? The Global South and the Anthropocene", Thomas. Hickmann et al. (der.), *The Anthropocene Debate and Political Science*. Oxon, Routledge, s. 200-218.
- Marx, Karl (1993). *1844 El Yazmaları*. Çeviren Kenan Somer. Ankara, Sol Yayınları.

- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2018). *Alman İdeolojisi*. Çeviren Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok. İstanbul, Kor Kitap.
- Moore, Jason (2010). "Cheap Food & Bad Money: Food, Frontiers, and Financialization in the Rise and Demise of Neoliberalism, *Review*, Cilt 33, No 2/3, s. 225-261.
- Moore, Jason (2017). "The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis", *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 44, No 3, s. 594-630.
- Moore, Jason (2017). *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi ve Ekoloji*. Çeviren Alaz Munzur. Ankara, Epos.
- Moore, Jason (2018). "The Capitalocene Part II: Accumulation by Appropriation and the Centrality of Unpaid Work/Energy", *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 45 No 42, s. 237-279.
- Moore, Jason W. (der.) (2016). *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*, Oakland, PM Press.
- Mortan, Timothy (2013). *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After the End of the World*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Ollman, Bertell (2005). "Marxism and the Philosophy of Internal Relations; or How to Replace the Mysterious 'Paradox' with 'Contradictions' that Can be Studied and Resolved", *Capital & Class*, Cilt 39, No 1, s. 7-23.
- Paterson, Matthew (1996). *Global Warming and Global Politics*. Londra, Routledge.
- Rothe, Delf (2010). "Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 48, No 2, s. 143-164.
- Saurin, Julian (1996). "International Relations, Social Ecology and the Globalisation of Environmental Change", John Vogler ve Mark F. Imber (der.), *The Environment and International Relations*, Londra, Routledge, s. 77-98;
- Steffen, Will et al. (2011). "The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship", *Ambio*, Cilt 40, No 7, s. 739-761.
- "The Geology of the Planet: Welcome to the Anthropocene" (28 Mayıs 2011). *The Economist*, <https://www.economist.com/node/18744401> (Erişim Tarihi 24 Nisan 2019).
- Ünver, H. Akin (2017). "Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, No 54, s. 3-19.
- Van Ingen, Michel (2016). "Beyond the Nature/Culture Divide? The Contradictions of Rosi Braidotti's *The Posthuman*", *Journal of Critical Realism*, Cilt 15, No 5, s. 530-542.
- Wolfe, Carry (2010). *What is Posthuman?*, Minneapolis, University of Minnesota Press,
- Yalvaç, Faruk ve Yelda Erçandırılı (2019). "Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi Olarak Yeni Materyalizm: Metalaşmış 'Şeylerin' Egemenliği", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 44, No 2, s. 261-285.
- Zalasiewicz, Jan et al. (2011). "The Anthropocene: A New Epoch of Geological Time?", *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, Cilt 369, No 1938, s. 835-841.